

प्रादेशीकतावाद : राष्ट्रीय एकात्मतेपुढील प्रमुख अडथळा

प्रा. विठ्ठल सदाशिव चौधरी
सहा. प्राध्या. राज्यशास्त्र विभाग
चिंतामणी महाविद्यालय पोंभुर्णा जि. चंद्रपूर

सारांश :- धर्म, वंश, भाशा, चालीरीती, रूढी, प्रथा, पंरपरा इत्यादी बाबतीत भारतीय समाजात विविधता दिसून येते. असे असतांनाही स्वातंत्र्यपूर्व काळात व स्वातंत्र्यानंतरही देशात उद्भवलेल्या संकट काळात भारतीय जनतेने राष्ट्रीय एकात्मतेचे दर्शन घडविलेले आहे. विविधतेने नटलेल्या या देशात राष्ट्र म्हणून आपण सर्वजण एक आहोत अशी भावनाही वेळोवेळी व्यक्त होतांना दिसते. ही भावना निश्चितच राष्ट्रिय एकात्मतेला बळकटी प्राप्त करून देणारी आहे. असे असतांनाही काही संकुचीत वृत्तीमुळे राष्ट्रिय एकात्मतेच्या मार्गात आज अनेक अडथळे निर्माण होत आहेत. त्यातच प्रादेशीक निष्ठेला अवास्तव महत्त्व देवून जन्मास आलेल्या प्रादेशीकतावादाने राष्ट्रिय एकात्मतेसमोर अनेक प्रश्न निर्माण केले आहे. हा प्रादेशीकतावाद आज भाषीक व सांस्कृतीक अस्मिता, मागासलेपणाची भावना, भौगोलीकता, प्रादेशीक संघटना, विघटनवाद, अशा विविध स्वरूपात अविकृशत होतांना दिसते. या प्रादेशीकतावादाच्या अतिरेकामुळेच फुटिरतावादी व विघटनवादी शक्ती प्रबळ होऊन त्यातून घटक राज्याची मागणी पुढे येते व राष्ट्रिय एकात्मतेला हादरा बसते.

बिजशब्द :- प्रादेशीकता, संस्कृती, संकुचीत वृत्ती, राष्ट्रवाद, एकात्मता, विविधता, राष्ट्रिय ऐक्य, प्रादेशीक निष्ठा, नेतृत्व, विघटनवाद, मागासलेपणा, स्वायत्तता, प्रादेकशिक पक्ष, संघटन.

प्रस्तावना :- विशाल असा भौगोलीक आकार, प्रचंड जनसमूदाय त्यासोबतच विविध भाषा, धर्म, पंथ, संस्कृती, चालीरीती, सण - उत्सव इ. बाबतीत विविधता ही विविधता जतन करून त्यांच्या संरक्षण व विकास साधण्याच्या प्रगभ हेतूने भारतीय घटनाकारांनी संघराज्यात्मक शासन पध्दतीचा स्विकार केला. संघात्मक राज्यव्यवस्था हा स्वातंत्र्यानंतरच्या काळातील भारतीयांसाठी खऱ्या अर्थाने नवीन प्रयोग होता. हा प्रयोग यशस्वी होण्याकरिता व केंद्र आणि राज्य सरकारे यांच्यात सामंजस्य निर्माण होण्याच्या दृष्टिने घटनाकारांनी राज्यघटनेत केंद्र- राज्य संबधाबाबत स्पष्ट तरतूदी केलेल्या आहेत. भारतीय संघराज्य हे केंद्रोत्सारी पध्दतीने निर्माण झाले असल्यामुळे भारतातील घटक राज्यांना या संघातून फुटून बाहेर पडण्याचा अधिकार प्राप्त झालेला नाही.

अर्थातच राष्ट्रीय ऐक्य आणि सामर्थ्य यांचा घटनाकारांच्या हक्काशी समन्वय साधण्याचा प्रयत्न करण्यात आलेला आहे.

आज देशाला स्वातंत्र्य मिळून 73 वर्ष पूर्ण होऊन भारतीय प्रजासत्ताकालाही 71 वर्ष पुर्ण झालेली आहेत. तरीही राष्ट्रीय ऐक्य व एकात्मतेची वृद्धी करणाऱ्या शक्तींना बळकटी आणणे ही भारतीय संघराज्यापुढील आज सर्वात महत्त्वाची आवश्यकता आहे. कोणत्याही सार्वभौम देशाच्या शासनाची सर्वात महत्त्वाची व प्राधान्यकामाची जबाबदारी आपल्या देशाच्या एकात्मतेचे रक्षण करणे हीच असते. या अनुशगानेच भारतीय राज्यघटनेमध्ये सुध्दा घटनेच्या उद्देशपत्रिकेचे व्यक्तिची प्रतिष्ठा आणि राष्ट्राचे ऐक्य व एकात्मता यांची हमी देणारी बंधूता यासंबंधीची शाश्वती सर्व भारतीय नागरीकांना देण्यासांबंधीचा उल्लेख आहे. त्यातच राष्ट्रीय एकात्मतेच्या दृष्टिकोनातून अनेक तरतूदी करतांना देशाच्या संकटकाळात किंवा विघटनकारी शक्ती प्रबळ होतांना केंद्रशासन अधिक मजबुत व्हावे व राष्ट्राचे ऐक्य आणि एकात्मता यांना कोणतीही हानी पोहचु नये यासाठी घटनाकर्त्यांनी राष्ट्रपतीच्या आणि बाणीविषयक अधिकारांची तरतूद केलेली आहे.

देश विकासाची विविध क्षेत्र काबीज करीत लोकशाहीला बळकटी देत सर्वांधाने सक्षम होत असतांना राष्ट्रीय ऐक्य आणि एकात्मतेच्या रक्षणाविषयी आपण पुर्णपणे शाश्वत बनलो आहेत असे छातीठोकपणे म्हणता येत नाही. याऊलट भारताच्या राष्ट्रीय एकात्मतेपुढे अनेक आव्हाने आज उभी असल्याचे चित्र दिसत आहे. धार्मिकता, भाषिक अभिमान, जातीयता, प्रादेशीकता यासंबंधीचे प्रश्न स्वातंत्र्यपूर्व काळातही अस्तित्वात होते. मात्र स्वातंत्र्य आंदोलनाच्या काळात राष्ट्रवादाच्या सर्वसमावेशक विचारसरणीच्या प्रभावाखाली ते प्रश्न काहीसे मागे पडलेले होते. मात्र स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतरच्या काळात देशातील विविध घटना - घडामोडीवरून या विघटनकारी शक्ती डोके वर उंचावतांना दिसतात. वांशिक, भाषिक, आर्थिक, जातीय भेद व धार्मिक भेद हे राष्ट्राच्या ऐक्याला बाधक असतात त्यामुळे हे घटक जेव्हा - केव्हा प्रबळ झालेले आहेत तेव्हा राष्ट्राच्या ऐक्य व एकात्मतेसमोर अनेक आव्हाने निर्माण झाली आहेत.

संशोधन पद्धती :- प्रस्तूत शोध निबंधामध्ये वर्णनात्मक, विप्लेशणात्मक व ऐतिहासिक पद्धतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे. स्वातंत्र्यपूर्व काळात इग्रजांषी संघर्ष करतांना सर्वसामान्य भारतीयांनी जी राष्ट्रीय वृत्ती प्रकट केली होती तीचा प्रत्यय हा स्वातंत्र्यानंतर भारत व चिन या दोन देशात झालेल्या वेगवेगळ्या काळातील युध्द परिस्थितीत निश्चीतच दिसून आलेला आहे. मात्र सामान्य जनतेत ही राष्ट्रीयत्वाची भावना पूर्वीइतकी प्रखरतेने दिसून

येत नाही. देशाच्या विविध भागात धर्म, जात, भाषा, प्रादेशिकता इ. कारणावरून जनतेमध्ये संघर्ष होतांना दिसते राष्ट्रीय एकात्मतेला मारक ठरणाऱ्या घटना देशात घडत आहेत. राष्ट्रीयत्वाची भावना देशात बळकट करण्याऐवजी संकुचीत वृत्ती जोपासल्या जाऊ लागल्या आहेत. त्यातच प्रादेशिकतावाद ह्या प्रश्नाने गंभीर रूप धारण केलेले दिसून येते. प्रादेशिकतावादात राष्ट्र संघटना ऐवजी राष्ट्र विघटनाची प्रवृत्ती अधिक असल्याने प्रादेशिकतावाद हा भारतीय राष्ट्रीय एकात्मतेतील प्रमुख अडथळा बनू पाहत आहे.

राष्ट्रीय ऐक्य व एकात्मता :- भारतात इंग्रजी सत्तेच्या स्थापनेनंतर खऱ्या अर्थाने राष्ट्रवादाचा उदय झालेला आहे. भारतामध्ये सांस्कृतीक पातळी वरील ऐक्याचे दर्शन फार पुर्वीपासुन घडत असले तरी इंग्रजी सत्तेच्या स्थापने नंतरच त्या ऐक्याला राजकीय अविष्काराचे परिणाम लाभले आहे. इंग्रजी सत्तेविरुद्ध लढतांना अर्थात भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीच्या काळात सर्व भारतीय जनतेने परस्परातील भेद विसरून राष्ट्रीय एकात्मतेचे दर्शन घडविले होते. भारतीय समाज विविधतेने नटलेला आहे. धर्म, वंश, संस्कृती, भाषा, चालीरीती, रूढी, प्रथा – पंरपरा इ. बाबतीत भारतीय समाजात मोठ्या प्रमाणात विविधता दिसून येत असली तरी राष्ट्र म्हणून आपण सर्वजन एकच आहोत. अशी प्रत्येक भारत वासीयांची भावना असणे ऐक्याच्या दृष्टिने गरजेचे असते. अशा प्रकारच्या भावनात्मक ऐक्यातुनच राष्ट्रीय एकात्मतेला बळकटी प्राप्त होत असते.

राष्ट्रीय एकात्मता ही एक प्रकारची भावना आहे. ही भावना एखाद्या देशातील वा राष्ट्रातील लोकामध्ये देशाबद्दलचे प्रेम, आपुलकी तसेच बंधुत्व दर्शविते. त्याच प्रकारे ही भावना विविध धर्म, पंथ, जाती आणि संस्कृतीच्या लोकांना एकाच धाग्यात बांधुन ठेवते. त्यामुळे अशी विविधता असली तरी तीला विसरून सर्व लोक एकत्र राहतात. याप्रकारे राष्ट्रीय एकात्मता देशाला मजबुत आणि संघटीत करते. म्हणजेच भारतीय संघराज्यात वास्तव्य करीत असलेल्या विविध धर्माच्या, जातीच्या तसेच विविध संस्कृतीच्या सर्व नागरिकांचे राष्ट्रीय भावनेतुन मनोमिलन घडवून आणणे आणि त्यांच्यात भावनात्मक ऐक्य निर्माण करणे म्हणजे राष्ट्रीय एकात्मता होय. प्रत्येक राष्ट्राला स्वतंत्र असा भुभाग असतो. त्या राष्ट्राला भौगोलीक सिमा असतात. त्याचबरोबर त्या राष्ट्राच्या पंरपरा असतात. एक इतिहास असतो व ही सर्व त्या राष्ट्राची वैशिष्ट्ये असतात. या सर्वांचा समन्वय म्हणजेच एकात्मता होय.

राष्ट्रीय ऐक्य व एकात्मता निर्माण करण्याचा प्रयत्न हा दररोज म्हटल्या जात असलेल्या शाळेतील प्रतीज्ञा मधुनही केला गेला आहे. त्यातील भारत माझा देश आहे. सारे भारतीय माझो बांधव आहेत. अशी ही प्रतीज्ञा सर्व भारतीयांना एकसुत्रात बांधणारी आहे. त्यातच राष्ट्रीय एकात्मतेला पोषक वातावरण तयार करण्यासाठी भारतीय संविधानात एकूण सहा मूलभूत अधिकाराची तरतूद करण्यात आली. यासोबतच संविधानातील मूलभूत कर्तव्ये व मार्गदर्शक तत्त्वे भारतीय

नागरीकात जबाबदारीची भावना वृद्धिगंत करतांनाच परस्परात सलोखा राखण्यास मदत करतात. मात्र या राष्ट्रीय ऐक्य टिकविण्यासही साहयभुत ठरतात. मात्र या राष्ट्रीय ऐक्याचा व एकात्मतेचा प्रत्यय हा स्वातंत्र्यपुर्व काळात आला तसा तो स्वातंत्र्यानंतर देशातील काही घटना व प्रसंग वगळता दिसून येत नाही. याचे उदाहरण म्हणजे जेव्हा केव्हा देशासमोर परकीय आक्रमणाची संकटे उभी राहिली फक्त त्याच काळात राष्ट्रवादाच्या भावनिक आव्हानाला भारतीय जनतेकडुन प्रतिसाद मीळाला. मात्र त्यापलिकडे जाऊन देशाचे राजकीय आणि समाजिक एकात्मीकरण घडवून आणण्यासाठी लागणारा सकारात्मक राष्ट्रवाद इथे विकसीत झाला नाही. राष्ट्रीय एकात्मता ही राष्ट्रातील व्यक्तिकी भावनीक मने जोडण्याची प्रक्रिया आहे. या प्रक्रियेत राष्ट्रातील समाज घटकांचा सुख दुखाचे वाटेकरी म्हणुन सहभाग असणे आवश्यक आहे. मात्र असे न होता राष्ट्रीयत्वाची भावना बळकट करण्याऐवजी संकुचीत वृत्ती जोपासल्या जाऊ लागल्या आहेत. परिणामी राष्ट्रीय एकात्मतेच्या मार्गात आज अनेक अडथळे निर्माण झाले आहेत त्यातील एक प्रमुख अडथळा म्हणून प्रादेशिकतावादाचा विचार –विमर्श हा पूढील प्रमाणे घेतला आहे.

प्रादेशिकतावाद :- राष्ट्रीय एकात्मतेमधील एक प्रमुख व तितकाच गंभीर असा अडथळा म्हणुन अलिकडच्या काळातील प्रादेशिकतावादाचा विशेष उल्लेख करता येईल. भारतीय जनतेमध्ये विविध कारणांमुळे राष्ट्रावरील निष्ठेपेक्षा प्रबळ झाल्यावर आपला विशिष्ट प्रादेशीक विभाग किवा आपला प्रांत याविषयी अधिक आत्मीयता वाटु लागली की, देशात प्रादेशिकता वादाचे मुळ जोर धरू लागते. यात प्रादेशीक हितसंबंधासाठी हितसंबंधाच्या रक्षणासाठी राष्ट्रहिताला तिलाजली दिली जाते. प्रादेशीक निष्ठा ह्या राष्ट्रीय निष्ठेपेक्षा प्रखर बनतात व त्यातुनच राष्ट्रहिताला धोका निर्माण होत असतो.

देशातील लोकांना आपण त्या प्रांतात वा प्रदेशात राहत असतो त्याविषयी आत्मीयता व अभिमान वाटणे हे साहजिकच आहे. विशिष्ट प्रदेशात कायमचे वास्तव्य केल्यामुळे त्या प्रदेशा विषयी जवळीकतेची भावना निर्माण होणे हे स्वाभाविक असते. प्रत्येक व्यक्तीच्या भावना त्या – त्या प्रादेशीक घटकांशी निगडीत झालेल्या असतात. मात्र जेव्हा काही लोकांना आपल्या राष्ट्रापेक्षाही प्रांताविषयी किवा घटक राज्याविषयी अधिक जवळीक वाटु लागते तेव्हा मात्र त्या राष्ट्राच्या दृष्टिने गंभीर बाब निर्माण होत असते. जेव्हा एखाद्या प्रांतातील लोकांना इतर कोणत्याही निष्ठेपेक्षा आपल्या प्रांताविषयी किंवा विशिष्ट प्रादेशीक विभागा विषयीची निष्ठा जास्त महत्त्वाची वाटते तेव्हा प्रादेशिकतावाद जन्म घेत असतो. प्रादेशिकता वादाला सहसा एखादाच घटक कारणीभूत ठरत नाही. धर्म, जात, भाषा, सांस्कृतीक विविधता, भौगोलीक परिस्थिती, आर्थिक शोषण, एखाद्या प्रादेशीक विभागाची शासनाकडुन दिर्घकाळ झालेली उपेक्षा, फुटीरतावादी संघटनाकडुन लोकांची करण्यात येणारी दिशाभूल आणि त्यातच आपल्याच प्रदेशात आपल्यावर अन्याय होत असल्याची स्थानिक

लोकांची भावना असे विविध घटक हे आपल्या देशातील प्रादेशीकता वादाला कारणीभूत ठरले आहेत. एखाद्या प्रदेशात विशिष्ट धर्माचे किंवा जातीचे तसेच भाषेचे लोक मोठ्या संख्येने एकवटले असतील तर त्या आधारे त्यांच्यात प्रादेशीक अस्मिता ही जागृत केली जाऊ शकते.

देशात एकीकडे स्वातंत्र्याची चळवळ व दुसरीकडे घटना निर्मितीची प्रक्रिया सुरु असतांना देशातील प्रांतरचनेचा आधार हा भाषा ठेवण्यात यावा ही मागणी जोरकसपणे पुढे आली. इथपासून सुरु झालेला प्रादेशिकतेचा प्रश्न आजही न सुटता वेगवेगळ्या स्वरूपात तो सातत्याने आवाहने उभी करित आहे. यात प्रादेशिकतेच्या प्रश्ना सोबतच येणारे गैरप्रादेशीक घटक ही महत्त्वाची भूमिका बजावत असल्याने या समस्येची उकल करणे हे भारतीय राष्ट्रीय एकात्मतेपुढील एक महत्त्वाचे आव्हान होऊन बसले आहे. स्वातंत्र्य प्राप्ती होत असतांनाच देशाला फाळणीच्या समस्येला समोरे जावे लागल्यामुळे तत्कालीन राष्ट्रीय नेतृत्वाने देशाचे सार्वभौमत्व व एकता यांना प्राधान्य देणे क्रमप्राप्त होते. संघराज्य तत्वांचा अंमल करित असतांना भाषीक आधारावर घटक राज्य निर्मितीची मागणी पुढे आली. याबाबत केंद्र सरकारने नेमलेल्या दार आयोगानेही 1948 मध्ये सादर केलेल्या अहवालात भाषेच्या आधारावर राज्याची निर्मिती न करता ती प्रशासकीय सोयीच्या दृष्टिने करावी जेणेकरून अन्य भाषीक अल्पसंख्याकांचे प्रश्न निर्माण होणार नाही असे स्पष्ट होते.

भारतातील प्रादेशिकतावादाचे स्वरूप :- देशात प्रादेशीकता वाद निर्माण होण्यास वा या विकृतीला बढावा मिळण्यास केवळ भाषा हा एकच आधार नाही तर तो वेगवेगळ्या स्वरूपात अविष्कृत होत असतो.

सांस्कृतिक अस्मिता :- वेगवेगळ्या सांस्कृतिक अस्मिता व त्यातून केली जाणारी वेगळ्या राज्याची मागणी याचा उल्लेख यात करता येईल. उदा. तामीळनाडुतील द्रमुकने चालविलेली विघटनाची चळवळ. या चळवळीचे असे म्हणणे होते की, इतर भारतापेक्षा दक्षिण भारताची संस्कृती भीन्न आहे त्यामुळे मद्रास, केरळ, म्हैसूर मिळून एक द्रविडीस्थान निर्माण करण्यात यावे.

भाषीक अस्मिता :- मातृभाषेविषयी अभिमान ही चिंतेची बाब नसली तरी भाषीक दुराभीमान हा निश्चितच चर्चेचा विषय बनतो. भाषेच्या आधारावरूनच भाषावर प्रांतरचनेची मागणी पुढे आलेली होती. भाषेच्या तत्वावर प्रांताची पुनर्रचना झाल्यावर देशात संकुचीत प्रवृत्ती मोठ्या प्रमाणावर वाढीस लागल्या देशातील निरनिराळ्या प्रांतांमध्ये सिमा प्रश्नासारखे वादग्रस्त प्रश्न निर्माण झाले. त्यातून विविध भाषीकांत कटुता निर्माण झाली. याचाच दुसरा एक परिणाम म्हणजे विविध राज्यात भाषीक दुराभीमान बाळगणाऱ्या संघटना उदयास आल्या.

मागासले पणाची भावना :- देशातील विविध घटक राज्यांची प्रगती एकसारखी दिसत नाही. त्याच्या विकासात व आर्थिक परिस्थितीमध्ये पराकोटीची विशमता आढळते. सरकारच्या नव्या आर्थिक धोरणांमुळे काही राज्यांचा विकास झाला तर काही कायमचे मागासलेले राहिले. तसेच राज्यातील काही प्रदेशाचाही व सर्व भागांचा विकास समतोलरीत्या झालेला नाही. उदा. महाराष्ट्रातून ज्यात विदर्भ व मराठवाडा या भागावर नेहमीच अन्याय होतो अशी या भागातील जनतेची तक्रार नेहमीच असते.

भौगोलीक परिस्थिती :- विशाल असा भारताचा भूप्रदेश हा एकसंघ असला तरी त्यातील विविध प्रदेशात मोठ्या प्रमाणात विविधता आढळते. भारतात आजच्या स्थितीला 28 राज्ये व 9 केंद्रशासित प्रदेश आहेत. या सर्व भागातील भौगोलीक परिस्थिती एकसारखी नसून त्यात भीन्नता आहे. त्यातील एक भाग हा दुसऱ्या भागापेक्षा स्वतःला वेगळा समजतो. त्यामुळे संघर्षाची स्थिती उद्भवून प्रांतवादाला खतपाणी मिळत असते.

प्रादेशीक संघटनाचे नेतृत्व :- भारताच्या राष्ट्रीय राजकारणावर आज प्रादेशीक पक्षाचे वर्चस्व निर्माण होतांना दिसते. या प्रादेशीक पक्ष व संघटनांमुळे प्रादेशीकता वाढण्यास मदत झाली आहे. अशा प्रादेशीक संघटनानी व पक्षांनी घटक राज्यांना अधिक स्वायत्तता देण्याची मागणी वारंवार केलेली दिसते. उदा. तामिळनाडु, तसेच पुर्वी जम्मू व काश्मीर येथील प्रादेशीक पक्षांनी घटक राज्यांना अधिक स्वायत्तता देण्यासाठी सातत्याने पाठपुरावा केला आहे.

अन्य प्रांतीयांना विरोध :- आपले घटक राज्य वा त्यातील विशिष्ट भागाविषयी अती अभिमानातून निर्माण होणाऱ्या भूमिपुत्रवादाच्या संकल्पनेमुळे दुसऱ्या राज्यातील लोकांविषयी तिरस्काराच्या भावनेला मोकळीकता मिळाली आहे. या भूमिपुत्रवादाच्या संकल्पनेतूनच महाराष्ट्रात शिवसेना, मनसे, याची बिहार व उत्तर प्रदेशातील स्थलांतराचा विरोध, आसाममध्ये उल्फा संघटनेची बंगाली व बिहारी नागरीकांच्या स्थलांतराला विरोध करणारी आंदोलने झालीत.

विघटनवाद :- विघटनवाद हे प्रादेशीकतावादाचे उग्र असे स्वरूप आहे. प्रादेशीकतेचा अतिरेक होऊन भारतातून फुटून बाहेर निघण्याचा प्रयत्न काही घटक राज्यांनी केला होता. उदा. औद्योगिक विकासाच्या बाबतीत दक्षिणात्य राज्याकडे केंद्राने पुरेसे लक्ष दिलेले नाही असा आरोप करित तामिळनाडुतील द्रमुकने विघटनवादी व फुटीरतावादी भूमिका घेतली होती. अशी विघटनवादाच्या भूमिकेचे समर्थन करणाऱ्या पंक्तीत पंजाबमधील खलीस्तान व ईशान्य भारतातील त्रिपुरा, आसाम, मनिपूर, नागालॅंड, मिझोरम, मेघालय या प्रदेशाचा उल्लेख करता येईल.

निष्कर्ष :- संविधानातील संघराज्य रचना हा राष्ट्रीय व प्रादेशीक निष्ठांचा त्यांच्या परिने मेळ घालण्याचा प्रयत्न होता मात्र प्रादेशीकतेची

भावना आणि राष्ट्रीय एकात्मता यांचा नीट समन्वय निर्माण करणे भारतीय राज्यव्यवस्थेला जमले नाही त्यातूनच प्रादेशीकता वाद या नकारात्मक निष्ठेची जोपासणाऱ्या संकल्पनेला पोषक वातावरणाची निर्मिती झाली. या प्रदेशीकवादाचा अतिरेक झाला की, त्याची परिणीती त्या प्रदेशात विघटनवादी किंवा फुटीरतावादी शक्ती प्रबळ होण्यात होते. प्रादेशीकतावादामुळे निरनिराळ्या प्रांतांतील विशिष्ट प्रादेशीक विभागात वेगवेगळ्या घटक राज्यांची मागणी पूढे येते. अनेक घटक राज्याकडून करण्यात येत असलेल्या वाढत्या स्वायत्ततेच्या मागण्या, भाषा किंवा संस्कृतीच्या आधारे पोसला जात असलेला संकुचितपणा या सर्वांचे मुळ प्रादेशीकतावादातच आहे. यातूनच राष्ट्रीय एकात्मतेला मोठा धोका आहे.

संदर्भ ग्रंथ सुची

- व्होरा राजेंद्र आणि पळशीकर सुहास (संपादित), 2010, भारतीय लोकशाही – अर्थ आणि व्यवहार, डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे.
- लोटे रा. ज., 2009, भारतीय शसन आणि राजकारण, पिंपळापुरे अॅण्ड कंपनी पब्लिशर्स, नागपूर.
- सांबळे आर. डी., 2004, भारतीय शसन आणि राजकारण, हिमालया पब्लिकशींग हाऊस, नागपूर.
- फाडिया बी. एल., 2006, राजनीती विज्ञान, प्रतियोगिता साहित्य सिरिज, साहित्य भवन पब्लिकेशन्स, आग्रा.
- पळशीकर सुहास, 2004, समकालीन भारतीय राजकारण प्रतिमा प्रकाशन, पुणे.